Jeszenszky Géza

Magyarország és a kommunista dominók eldőlése

Churchill brit miniszterelnök Anglia történelme legremekebb órájának nevezte, amikor 1940 nyarán a megnyert légicsatával megakadályozta Hitler tervezett partraszállását. 1848/1849 és 1956 mellett Magyarországnak 1989 is legremekebb órái, legnagyobb teljesítményei közé tartozik, mert akkor a lengyelekkel együtt egy világtörténelmi fordulat kezdeményezői voltunk.

A szabadság olyan, mint a levegő, csak a hiányát vesszük észre. De levegő nélkül nem lehet élni. Szabadság nélkül ugyan lehet élni fizikai értelemben, de az nem emberhez méltó élet. 20 évvel szabadságunk újjászületése után ez már nem olyan kézenfekvő, mert a 35 év alattiaknak erről nincs személyes tapasztalatuk, az idősebbek java része pedig inkább elfelejteni szeretné azt az időt, azt az érzést, amikor állandó megaláztatásban és félelemben élt, hogy mivel váltja ki maga ellen a főnök, a párttitkár, a rendőrség, a központi bizottság, Kádár János, netalán a szovjet elvtársak, a KGB haragját.

Hogyan született újra 20 évvel ezelőtt egy fél kontinensen a szabadság, kinek-minek köszönhető a nukleáris világháború veszélyét hordozó hidegháború váratlan befejeződése és a szovjet világbirodalom eltűnése – erre sokféle válasz született. Reagan, esetleg Bush amerikai elnökök, Mrs. Thatcher, a brit „Vaslady," Gorbacsov szovjet pártfőtitkár, II. János Pál pápa, Lech Walesa, a lengyel Szolidaritás vezére – a világ elsősorban e személyekhez köti az 1989-es világtörténelmi fordulatot, amikor a kommunista dominók egymás után eldőltek. Már-már mi, magyarok is elfelejtjük, hogy milyen óriási szerepünk volt ebben az eseménysorban, legfeljebb azon veszekszünk, hogy kié az igazi érdem, a dicsőség (vagy a felelősség) a hazai politikai fordulat bekövetkeztéért. A változás szükségességét fölismerő ún. reformkommunistáké, élükön az 56-os forradalmunkat még nem igazi nevén nevező, de mégis radikálisan átértékelő Pozsgay Imrével, vagy a gazdasági reformokkal akkor már húsz éve kísérletező közgazdászoké, vagy a végrehajtó hatalmat a párttól magához ragadó Németh Miklósé és kormányáé, netalán a keletnémetek Nyugatra távozását engedélyező és ezzel a legműködőképesebbnek látszó kommunista ország, az NDK összeomlását okozó magyar kormánydöntést a világnak bejelentő Horn Gyuláé? Talán már csak Debrecenben tudják, hogy a láncreakció megindításához elengedhetetlen volt a Habsburg Ottó előadásán fellelkesült ottani MDF szervezet kezdeményezése, a soproni ellenzéki pártokkal együtt rendezett Páneurópai Piknik, mert az ottani augusztus 19-i gátszakadás, a 700-800 NDK-s sikeres határáttörése nélkül nem érkezett volna Magyarországra több tízezer követőjük, akikkel nem lehetett mást tenni, mint – a hazai ellenzék követelésének engedve – szeptember 11-én megnyitni számukra az osztrák határt. A londoni *Economist* akkori rajza ezt világosan érzékeltette: két ember áll a berlini fal előtt, s ott a felirat: „Nincs kijárat, próbálkozzék Magyarországon!" (No exit – try Hungary!)

Kétségtelen, hogy a soproni piknik volt a katalizátor, de milyen nemzetközi folyamatok vezettek oda, hogy ebből az incidensből ekkora lavina lett?

Ha az 1930-as években volt is vonzereje a marxista utópiának, ha a tehetősebbek tulajdonának elvétele csábító cél is volt sokak számára, aligha lehet kétségbe vonni, hogy a kommunista pártok diktatúrája a Vörös Hadsereg jelenléte és tevékeny közreműködése nélkül Közép- és Dél-Kelet-Európában sehol sem jöhetett volna létre – talán Tito Jugoszláviáját kivéve. A világháború alatt

más politikát követve a két angol nyelvű demokrácia valószínűleg meg tudta volna akadályozni a szovjet térnyerést, de 1945-ben már csak háborúval lehetett volna visszaszorítani a kommunista befolyást, ezt pedig már csak békére vágyó és a Szovjetunió iránt sokáig illúziókat tápláló közvéleményük miatt sem vállalták a nyugati demokráciák. A „hidegháború" Közép- és Kelet-Európa „szovjetizálása" miatt tört ki, de „forró" háborúvá csak akkor vált volna, ha a Szovjetunió megtámadta volna Nyugat-Európát. Erre az amerikai atommonopólium fennállása idején gondolni sem merhetett, később pedig a NATO ereje és a kölcsönös megsemmisítés lehetősége ettől megmentette a világot.

A kommunista diktatúra alatt szenvedők elsősorban az Egyesült Államoktól (és szövetségeseitől) várták a segítséget, a felszabadítást, a Nyugat azonban az 1950-es évek elejére gyakorlatilag beletörődött, hogy Közép-Európa a szovjet birodalom részévé vált, s csak abban voltak eltökéltek, hogy a további terjeszkedést – akár csak Nyugat-Berlin bekebelezését – ha kell fegyverrel is, de meggátolják. Az 1956-os magyar forradalom megmutatta, hogy a világháborútól való félelem erősebb volt, mint a „rollback," a Szovjetunió visszaszorítását ígérő propaganda.[1] Romsics Ignác pontosan fogalmaz: az Egyesült Államok a szovjet hegemóniát sosem ismerte el legitimnek, de hallgatólagosan elfogadta.[2] 1956-ot követően, a konvencionális gyász letelte után, Amerikában és Európában egyaránt lendületet vett az enyhülés, a „peaceful engagement," a békés kapcsolatépítés és a hídépítés. Nekünk itthon persze érzelmileg jobban tetszett a harcos retorika, de mégis tudtuk, hogy életünk akkor lesz könnyebb, elviselhetőbb, ha enyhül a vita hangneme, ha javul a viszony a Szovjetunió és a Nyugat között. Ezt az 56-os elítéltek igazán a bőrükön tapasztalták, amikor a hallgatólagos amerikai–magyar megállapodás révén, az ENSZ-ben „a magyar kérdés" napirendről történő levétele fejében kiszabadultak a börtönből. Magával az enyhüléssel tehát nem volt semmi bajunk, csak azzal, ha azt tapasztaltuk, hogy a Nyugat egészen jól megvan a maga prosperitásával, lemond a mi „felszabadításunk" gondolatáról, sőt lassan keblére öleli a véres kezű kommunista főnököket, a bornírt Brezsnyevet, a saját kormányfőjét eláruló és bitóra küldő Kádárt, a sunyi és felfuvalkodott Ceausescut pedig az angol királynő a hintójába is beülteti.

Az Egyesült Államok arra számított, hogy a „féken tartott" és „megszelídített" Szovjetunió enyhíteni fogja a Kelet-Közép-Európára nehezedő nyomást, majd az expanzió lehetőségétől megfosztva idővel felbomlik maga a rendszer is. Ezt jósolta a „feltartóztatási politika" atyja, George Kennan is.[3] Ezzel szemben Nyugat-Európa kormányai – egy alig észrevett kitűnő munka szerzője, Büky Barna szerint – „nem kívántak többet, mint nyugalmi állapotokat az európai kontinensen, viszonylagos katonai biztonságot a szovjet fenyegetéssel szemben és kedvező együttműködési lehetőségeket a kommunista világgal. Ezt boldogan elfogadták volna az idők végezetéig. Nem valószínű, hogy valaha is megfordult a fejükben egy hidegháborús 'győzelem' gondolata."[4]

A Nixon–Kissinger duó kormányzása idején született meg az egységes szovjet blokk szemléletét fölváltó 'differenciálás' elve és gyakorlata, az Amerikával szembeni tartozásaikat rendező, nemzetközi fellépéseikben és belpolitikájukban a moszkvai vonaltól valamennyire eltérő csatlós államok megjutalmazása – szavakkal, magas szintű látogatásokkal, majd a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény megadásával. Cartert a világ hajlamos egy jószándékú, de naiv elnöknek tekinteni. Ez semmiképp sem áll a szovjet tömbbel szemben követett politikájára –

[1] Bennet Kovrig: *The Myth of Liberation.* Baltimore, 1973.
[2] Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás.* Budapest, 2003. 10.
[3] Henry Kissinger: *Diplomácia.* Budapest, 1996. 802–803.
[4] Büky Barna: *Visszapillantás a hidegháborúra.* Budapest, 2001. 284-285.

amiben az e térséget belülről oly jól ismerő nemzetbiztonsági főtanácsadójára, a lengyel születésű Zbigniew Brzezinskire támaszkodott. Romsics (Kovrig Bence kiváló könyve alapján) idézi azt a tanácsot, amit még mint elnökjelöltnek adott Brzezinski. Véget kellene vetni „a Kelet-Európával szembeni nyájas érdektelenségnek, ezentúl az Egyesült Államoknak legalább annyi érdeklődést kellene tanúsítania Kelet-Európa iránt, mint amit Szovjetunió tanúsít Latin-Amerika iránt."[5] Az új elnöki direktíva a külpolitikai függetlenség mellett nagy súlyt helyezett az egyes csatlós-államok belpolitikájára, „a lojális ellenzék képviselőivel – liberális értelmiségiekkel, művészekkel és egyházi vezetőkkel" ápolandó kapcsolatok szükségességére.[6]

Más tőről, a Szovjetunióval történő kiegyezés talajáról fakadt a Brandt német kancellár által 1970-ben meghirdetett Ostpolitik. A Szovjetunió ezt üdvözölte, mert befolyási övezetének a legitimálását látta benne – teljes joggal. Ugyanezt kívánta elérni, jóval szélesebb körben, az európai biztonsági és együttműködési értekezletre, az EBEÉ-re irányuló javaslatával. Az eredmény azonban nem az lett, amit a szovjet vezetők elképzeltek. A helsinki záróokmányról joggal írta a Nyugaton élő Kovrig Bence: „Nagy eredmény volt az emberi jogok szilárd beépítése a diplomáciai tárgyalások napirendjébe. Ez aláásta a szuverenitás hagyományos felfogását és ellensúlyozta a be-nem-avatkozás erőteljesen képviselt szovjet igényét."[7] Mindezt megerősítette az utókonferenciák intézménye, ahol számon lehetett kérni a helsinki ígéretek betartását. Noha ezek az ígéretek önmagukban nem jelentettek jogi kötelezettséget, de beépítésük az egyes országok jogrendjébe lehetőséget kínált a magukat szocialistának nevező országok polgárai számára papíron létező jogaik tesztelésére. Eltűnőben volt a szovjet és az amerikai alkotmány között az egykori viccben emlegetett különbség, hogy a szovjet garantálja a szólásszabadságot (freedom of speech), míg az amerikai a szólás utáni szabadságot is (freedom after speech). A csehszlovákiai *Charta '77* és annak fogadtatása jól tükrözte Helsinki eredményeit és a fönnmaradó korlátokat is.

Miközben a Nyugat az enyhülést komolyan vette, a Szovjetunió az 1970-es években intenzív rakétaprogrammal (SS-20-asok), flottája fejlesztésével és atom-tengeralattjárók építésével kísérletet tett a katonai erőviszonyok megváltoztatására. Ezzel párhuzamosan nagy aktivitást tanúsított a Közel-Keleten és Afrikában, tőle függő kormányok hatalomra segítésével. Mindez azonban rövidesen megbosszulta magát, elsősorban a vietnami kudarcból az 1980-as években felocsúdó Amerika reakciói révén.

A hetvenes években a fegyverzetkorlátozási egyezmények és Helsinki mellett még egy esemény történt, ami vitathatatlanul nagyban hozzájárult a következő évtizedben a kommunista blokkban fölerősödő ellenzéki mozgalmakhoz: Wojtyla krakkói érsek pápává választása. Hogy egy másik korabeli, lengyel eredetű viccet idézzek: „Most már van egy jó lengyelünk Tel Avivban: Menahim Begin miniszterelnök. Van egy jó lengyelünk Washingtonban, Zbig Brzezinski, az elnök tanácsadója. Van egy jó lengyelünk a Vatikánban: II. János Pál pápa. De mikor lesz egy jó lengyelünk Varsóban?"

Nem kellett erre sem soká várni, Gdanskban megszületett a Marx által megálmodott, politikai célokat megfogalmazó, valódi és tömeges munkásszervezet, a Szolidaritás, élén egy dinamikus, divatos szóval karizmatikus vezetővel, Lech Walesával. A Lenin Hajógyárból elsődlegesen szociális célokért küzdő országos sztrájkot az akkori hazai propaganda fölháborítóan hazug módon a lengyelek lustaságának állította be, mára azonban egyértelmű, hogy ez a mozgalom

[5] Uo. 125.
[6] Uo.
[7] Uo. 167.

történelmet csinált. Noha – értelmiségi tanácsadóira hallgatva – ez „önkorlátozó forradalom" volt, vagyis a magyar 56 és a „prágai tavasz" kudarca után a szovjet katonai erő („a geopolitikai ketrec") miatt tartózkodott a politikai rendszer és az idegen uralom nyílt megkérdőjelezésétől, mégis létrehozott egy, a kommunista párttól független, tényleges hatalmi erőt. A Brezsnyev-doktrína értelmében ez maga után kellett volna, hogy vonja a szovjet katonai beavatkozást. Hogy miért maradt ez el, arra számos magyarázat van: a fegyverkezési versenyben lemaradó Szovjetunióra a detente-nak akár csak időleges leállása igen nagy terhet rótt volna; az afganisztáni katonai beavatkozás lekötötte a szovjet katonai és politikai vezetés figyelmét és erejét; a lassan „vének tanácsává" váló moszkvai PB-n az óvatosság, sőt a tespedés és a félelem vett erőt; végül pedig Jaruzelski tábornok a szükségállapot bevezetésével kiutat kínált a válságból. Hogy ebben a szovjet fenyegetés vezérelte-e, az mellékes, Lengyelországban ténylegesen a hadsereg vette át a hatalmat és katonai diktatúrát vezetett be. Előttem a kép: lengyel tank Moszkva alatt – azaz a varsói „Moszkva" mozi előtt. Ez valóban egy régi lengyel álom megvalósulását jelentette, sajátos formában. Természetesen nem katonai értelemben, hanem azzal, hogy Lengyelországban megszűnt a kommunista párt uralma, helyét a népből eredő nemzeti hadsereg vette át. Csak idő kérdése volt, hogy a nép a maga kezébe vegye a hatalmat.

A Jaruzelski-puccsot Nyugat-Európa kiábrándító módon fogadta: Schmidt német kancellár – mintha misem történt volna – ellátogatott Honecker keletnémet pártfőtitkárhoz, s ott olyan tapintatlan kijelentést tett, miszerint mindketten sajnálják, hogy Lengyelországban a hadiállapot bevezetésére volt szükség. Cheysson francia külügyminiszter kommentárja sem volt felemelőbb: „Franciaország természetesen nem fog reagálni" egy belső lengyel eseményre.[8] Az Egyesült Államok legalább kereskedelmi szankciókat vezetett be, majd a Szolidaritás formális betiltása után felfüggesztette a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény érvényesítését. Az új alelnök, George Bush ezután tüntetően ellátogatott a Moszkvát továbbra is irritáló Romániába és az ígéretesnek látszó gazdasági reformokkal kísérletező Magyarországra. (Azt követő, Magyarország nyitottságát és nagyobb függetlenségét dicsérő bécsi nyilatkozatával azután alaposan ráijesztett a Moszkva reakciójától félő magyar vezetésre.[9])

1980-ban – számos európai elemző és amerikai értelmiségi, mai szóval 'megmondó ember' kétségbeesésére – Ronald Reagant az Egyesült Államok elnökévé választották. Joggal mutat rá ezzel kapcsolatban Büky Barna, milyen téves megítélés volt a valóban remekül kommunikáló és már két terminust kitöltő kaliforniai kormányzót lesajnálni, mint „csípőből tüzelő cowboy színészt."[10] Reagan a szabadpiaci rendszer megújításával, az állam jóléti programjainak visszafogásával és az adók csökkentésével, az egyéni kezdeményezések ösztönzésével sikerrel korrigálta az amerikai kapitalizmus működésében mutatkozó zavarokat. Föllendítette a gazdaságot, visszaadta az amerikai nép önbizalmát, s egy olyan fegyverkezési versenyt indított meg, amivel a jóval gyöngébb és rugalmatlan szovjet gazdaság nem tudott lépést tartani, sőt e kísérlet válságba sodorta az egész szovjet rendszert. Mindezt az adók emelése nélkül, az állam eladósodásával érte el, de úgy tűnik, hogy ennek ára, mintegy 3000 milliárd dollár, jó befektetésnek bizonyult. A cirkáló- és Pershing-II rakéták telepítését a hetvenes évek világméretű szovjet aktivitása és rakétaprogramja provokálta ki, de ez most visszafelé sült el. A roppant naiv nyugat-európai békemozgalmak, amelyek „mit sem tudtak arról, hogy a hidegháború egyik utolsó, döntő csatáját próbálják megnyerni a totális diktatúrák világa számára,"[11] nem tudták

[8] Uo. 140.
[9] Uo. 142.
[10] Uo. 290.
[11] Uo. 297.

megakadályozni a telepítéseket, s végül a fegyverkezési verseny költségeinek csökkentése érdekében Moszkva még az európai SS-20-as rakétákat is kénytelen volt leszerelni.

Az amerikai elnök 1983. márciusi híres kijelentése „a gonosz Birodalmá"-ról „komoly felzúdulást keltett" Nyugat-Európában, miközben a szovjet blokk lakosságának nem teljesen agymosott többsége boldog volt, hogy végre valaki Nyugaton kimondta azt, amit ők mindig is tudtak. Reagan célja a költséges politikájához szükséges belső támogatás megőrzése volt, végleg meg akarta nyerni a fegyverkezési versenyt, „de nincs okunk feltételezni, hogy konkrét céljai között szerepelt volna a szovjet birodalom felszámolása vagy akár visszaszorítása."[12] Ekkor indította el az alaposan leegyszerűsítve csillagháborúnak is nevezett Stratégiai Védelmi Kezdeményezést (SDI). Forrásaim nem tudják eldönteni – én pedig még kevésbé – hogy e gigantikus elektronikus védelmi pajzs fizikailag kivitelezhető és pénzügyileg megvalósítható-e, az azonban bizonyos, hogy jóval humánusabb elképzelés, mint a korábbi tervek, köztük az ABM rakéta-korlátozó szerződés, amelynek a lényege az volt, hogy háború esetén mindkét fél bizonyos lehet abban, hogy képes a másikat elpusztítani. Ez ugyan logikus, végső soron a békét sikerrel megőrző, de valóban patologikus koncepció volt, rövidítése (MAD, Mutual Assured Destruction) jól fejezte ki tartalmát.[13] Vannak, akik blöffnek tekintik az SDI-t, de tény, hogy kiépítése valóban kiszolgáltatta volna a Szovjetuniót Amerika kényének-kedvének, nem csoda, hogy a szovjet vezetés halálosan megrémült tőle. Be kellett látnia, hogy a fegyverkezési versenyt elveszítette, a szovjet gazdaság lényegesen több fegyverkezési terhet már nem tudott hordozni. Ez a szovjet világuralmi álmok, 'a szocializmus világméretű győzelmébe' vetett hit (vagy propaganda) végét jelentette. Számomra meggyőző Büky érvelése, hogy 1983 végére a Szovjetunió elveszítette a hidegháborút.[14]

Gorbacsov pártfőtitkárrá választása 1985-ben mégis valami esélyt kínált a biztos hanyatlással szemben. Ha sikerül a szovjet gazdaságot radikálisan megreformálni és ezzel nagyobb teljesítményre késztetni, akkor – atomarzenálja birtokában – meg lehet őrizni a szuperhatalmi státust, folytatni lehet a versenyt, kivált, ha sikerült leállítani az amerikai fegyverkezést. A „glasznoszty" végső soron a valós helyzettel való szembenézést jelentette, a „peresztrojka" pedig az ebből eredő teendők végrehajtását. Az előbbi korlátja volt azonban, hogy a teljes igazságot, a rendszer csődjét, a „szocializmus" győzelmének reménytelenségét mégsem lehetett bevallani, ezért „a glasznoszty kezdettől fogva manipulált tájékoztatás volt". Ennél nagyobb nehézséget jelentett azonban, hogy Gorbacsovnak minden erénye mellett sem volt valódi programja a gazdasági reformra. Az alkoholizmus-ellenes kampány – csődjétől és népszerűtlenségétől függetlenül – nem jelentett valódi változást. A csapkodó, át nem gondolt intézkedések sorozata a nép által is elvárt javulás helyett az életszínvonal romlását hozta, és a gyeplők lazítása következtében a gazdaság is egyre rosszabbul működött. Az orosz közvélemény találó ítélete szerint a peresztrojka eredménye „katasztrojka" lett. Tovább növelte a bajt a világpiaci nyersanyagárak esése, a környezeti károk ugrásszerű növekedése, s mindezt tetézte a csernobili – - a tipikus szovjet lazaságnak, nemtörődömségnek betudható – katasztrófa. Gorbacsov számára most már létfontosságúvá vált a fegyverkezési kiadások csökkentése, a megegyezés Amerikával. Törekvését nagyban segítette megnyerő stílusa, egyénisége, így nyugati „békeoffenzívája" a közvélemény körében váratlanul sikeres volt, valóságos „Gorbi-mánia" keletkezett. Eközben otthoni népszerűsége radikálisan csökkent, de a hatalmi gépezet egyelőre biztosan a kezében volt, számíthatott az eltávolított öreg apparátcsikok helyére lépő fiatalabb karrieristákra.

[12] Uo. 299.
[13] Kissinger, Id. mű 778-783.
[14] Büky, 304.

Reagan barátságos hanggal viszonozta a kezdeményezéseket, de feltételei kőkemények voltak. Az 1985-ös genfi csúcstalálkozó után meginduló START-tárgyalásokon „a stratégiai nukleáris erők kölcsönös leszerelését a szárazföldi erők [ahol a Szovjetunió, illetve a Varsói Szerződés hatalmas fölényben volt] kiegyensúlyozott mértékű csökkentéséhez" kötötte. Amerika ráérősen tárgyalt, az idő a Szovjetuniót sürgette. Eközben a decentralizálás is elősegítette a tagköztársaságokban a centrifugális tendenciák erősödését, a nemzetek függetlenedési törekvéseinek kibontakozását, kivált a Baltikumban. Gorbacsov 1988. nyarán otthon, december 7-i ENSZ-beszédében pedig külföldön, az előre menekülést választotta. Lényegében visszavonta a Brezsnyev-doktrínát, „egyetemes elvnek" hirdette meg a nemzetek jogát, hogy szabadon válasszák meg az általuk követni kívánt politikai utat. Emellett bejelentette a szovjet fegyveres erők egyoldalú leszerelésének megkezdését, félmillió fővel csökkentve létszámukat, a kelet-európai térségből pedig 50 000 katona, 10 000 tank, 800 repülőgép és 8500 tüzérségi fegyver kivonását. E katonai ballaszt kidobásával a Szovjetunió lényegében sorsukra hagyta európai vazallusait.

Budapest, Prága, Gdansk és Varsó már rég megmutatta, hogy a szovjet birodalom agyaglábakon áll. Kaliforniában vendégtanárként az 1980-as évek közepén arról győzködtem diákjaimat és tanár-kollégáimat, hogy a rendszer egyszer majd Közép-Európában fog összeomlani – de kevéssé bíztam abban, hogy ezt megérjük. Az 1989-ben hivatalba lépő új amerikai elnök, George Bush Nemzetbiztonsági Tanácsának európai igazgatója, Robert Hutchings, egy 1988-as előadásában kijelentette, hogy „Kelet-Európa lesz az a terület, ahol Európa jövője el fog dőlni, ahogy ez már kétszer megtörtént e században."[15] 1997-ben megjelent, elemző jellegű emlékirataiban elégedetten állapította meg, hogy valóban „a kelet-európai országok jelentették a kulcsot a hidegháború befejezéséhez és a hidegháború utáni európai rendhez. Itt találkoztak azok az ügyek, amelyek negyven éven keresztül elválasztották a Keletet és a Nyugatot."[16]

Charles Gati, azaz Gáti Károly *Füstbe ment tömb* c. könyvében tömör és hiteles összefoglalót írt a Szovjetunió és az uralma alá kényszerített országok 1945 utáni viszonyáról. Csak egyetérteni tudok azzal a nézetével, hogy a szovjet vezető 1988-ig új, fiatalabb és képzettebb (tehát hozzá hasonló) vezetőkkel, „hatékonyabb és humánusabb" módszerekkel megújíthatónak hitte a rendszert és a birodalmat. Elfogadta a kialakult lengyel és magyar helyzetet, de nem szorgalmazta más országok, pl. Románia reformjait, vagy vezetőjének cseréjét. (Ceausescu 1989-ben kapta meg a Lenin-rendet!), 1987-ben még közös érdekekről és arról beszélt, hogy „egységben az erő." 1989-ig Gáti szerint a tűréshatár ott volt, hogy a változások a rendszer keretein belül maradnak-e – vagyis hogy adott esetben az 1956-os beavatkozás megismétlődne, de az 1968-as nem. Viszont azzal, hogy az 1988. decemberi bejelentéssel a Szovjetunió megkezdte katonai erejének átállítását a védelemre, s ezzel meggyöngült táborbeli rendfenntartó képessége, új helyzetet teremtett. A szovjet csapatkivonások üzenete az volt, hogy „a Szovjetunió a továbbiakban nem fogja megvédeni a népszerűtlen kelet-európai rendszereket saját népükkel szemben."[17] E vezetők válaszútra kerültek: vagy kompromisszumot kötnek a néppel, vagy erőt demonstrálva megpróbálnak gátat vetni minden változásnak.

Érdekes összehasonlítást tesz Hutchings az 1988. végi, 1989. eleji nyugat-európai, elsősorban német és amerikai politika között. Az előbbi az ellenőrzés alatt tartott változást preferálta, Genscher, a szabad demokrata külügyminiszter és a német szociáldemokraták még 1988-ban sem tartottak kapcsolatot a Szolidaritással, miközben intenzíven barátkoztak a reformpártinak tartott,

[15] Robert Hutchings: *American Diplomacy and the End of the Cold War*. Baltimore,1997, ix.
[16] Uo. xi.
[17] Charles Gati: *Füstbe ment tömb*. Budapest, 1990. 174.

vagy csupán barátságos, üzletekre kapható kommunista vezetőkkel. (Valahol itt van a mai Nyugat-Európa és a poszt-kommunista erők közti bensőséges viszony eredete.) Kohl közelebb állt az amerikai felfogáshoz, de ő is attól félt, hogy a túl erős nyomás töréshez és a változások elnyomásához vezethet. Tanácsadója, Teltschik azt kérte az amerikaiaktól, hogy ne kérjenek túl sokat Gorbacsovtól. Nyugat-Európa elfogadta annak „közös európai ház" gondolatát – nem törődve azzal, hogy abban két rendszer élt volna egymás mellett, lényegében társbérletben, amiről mi tudjuk, hogy nem működik, sőt elkerülhetetlenül konfliktusokhoz vezet.[18]

Kié tehát az érdem a hidegháború győzelemért? Hutchings szerint Bush 1989. júliusi varsói és budapesti látogatása adta meg a végső lökést, de miután leszögezi, hogy Kelet- (azaz mai, helyesebb szóhasználattal Közép-) Európában kezdődött és végződött a hidegháború, hozzáteszi, „abban, hogy békésen és a nyugati feltételek szerint ért véget," jelentős érdemei vannak Gorbacsovnak, de a döntő a kelet-európai ellenzéki mozgalmak szerepe volt.

Így jutunk vissza Debrecenhez és a soproni Páneurópai Piknikhez. Innen vezetett az út, feltartóztathatatlanul, szeptember 11-hez, a kelet-németek kiengedéshez, amitől előbb megnyílt, majd ledőlt a borzalmas berlini fal. November 9-től a csehek is elszégyellték magukat, ez vezetett el a „bársonyos forradalom" tüntetéssorozatához. Katalin-napját a Szabad Európa budapesti stúdiójában azzal köszöntöttem: „minden nap összeomlik egy pártállam" – s valóban az annus mirabilis-t, a csodák évét betetőzte a Temesvárról induló romániai forradalom. Bulgária és Albánia, a két utolsó dominó több lépcsőben követte a példát.

A Magyarország által vitt világtörténelmi szerepet akkor mindenki elismerte. Mára ezt elfelejtették, már a 10. évfordulón több szó esett Prágáról, mint Budapestről. Az összeesküvéseket szimatolók pedig azt hiszik, hogy a két szuperhatalom vezetőinek máltai találkozóján született valami titkos paktum, Gorbacsov ott engedte át a csatlós országokat a Nyugatnak. Pedig akkorra már lezajlottak a békés forradalmak. A valóság az, amit a folyamatot egyébként eléggé egyoldalúan leíró Berend T. Iván megfogalmazott: „Az államszocializmust elöntő és betemető békés forradalmi lávafolyam kettős kráterű vulkánból tört ki. Lengyelország és Magyarország együtt indult el az úton 1956 októberében."[19] Erre rímel George Bush amerikai elnök 1989. év végi kijelentése: erre az évre úgy fognak visszaemlékezni a történelemben, mint amikor „az emberi lelket felemelte és felpezsdítette két nagy nép, a lengyel és a magyar bátor tette".[20] A közvélemény hajlamos az 1989-es rendszerváltozás okaiban csak a nagyhatalmak és vezetőik szerepét látni. A folyamatot belülről ismerő Hutchings azonban helyesen állapítja meg, hogy a hidegháború „békésen és a nyugati feltételek szerint ért véget," ebben jelentős érdemei vannak Gorbacsovnak, még inkább az amerikai politikának, de a döntő a kelet-európai ellenzékiek szerepe volt.[21] Fogadjuk el az amerikai kortárs és közreműködő ítéletét.

[18] Uo. 17-21.
[19] Berend T. Iván: „Ki csinálta a rendszerváltást?" *Népszabadság,* 2002. november 25.
[20] Uo.
[21] Hutchings, 1997, 1-2.